

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Анотація. Ковальчук Л.О. Дослідження проблеми культури мовлення у контексті формування культури професійного мислення майбутніх педагогів. З'ясовано сутність культури мовлення в контексті дослідження проблеми формування культури професійного мислення майбутніх педагогів. Розроблено модель структури культури мовлення педагога та визначено педагогічні умови її формування під час вивчення педагогічних дисциплін.

Ключові слова: культура, культура професійного мислення, мислення, мовлення, культура мовлення.

Аннотация. Ковальчук Л.А. Исследование проблемы культуры речи в контексте формирования культуры профессионального мышления будущих педагогов. Выяснена сущность культуры речи в контексте исследования проблемы формирования культуры профессионального мышления будущих педагогов. Разработана модель структуры культуры речи педагога и определены педагогические условия ее формирования при изучении педагогических дисциплин.

Ключевые слова: культура, культура профессионального мышления, мышление, речь, культура речи.

Summary. Kovalchuk L.O. The research of the problem of speech standard in the context of formation of professional thinking culture of future teachers. The essence of speech standard in the context of the problem research of professional thinking culture formation of future teachers is found out. The model of the structure of speech standard of the teacher is developed and pedagogical conditions of its formation in the process of studying pedagogical disciplines are determined.

Key words: culture, culture of professional thinking, thinking, speech, a standard of speech.

Ну, що б здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого.

А серце б'ється – ожива,

Як їх почує!.. Знать, од Бога

І голос той, і ті слова ідуть між люди!

Тарас Шевченко

Постановка проблеми. В умовах сучасної соціокультурної ситуації, стрімких глобалізаційних процесів, системних кризових явищ, які зачепили найрізноманітніші сфери суспільного життя, зростає потреба в гуманізації і культурологізації освіти і суспільства. Проблема плекання людини високої культури, пошанування загальнолюдських цінностей, усвідомлення органічної єдності у тріаді „Природа – Людина – Світ” набуває особливої актуальності. За цих умов має змінюватися статус і роль педагога як активного носія інтелектуального та духовного потенціалу в суспільстві, професіонала, який

творює культуру. Культурологічна спрямованість соціальної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу змінює її сутність педагогічної діяльності.

У контексті порушеної проблеми слушною є думка К. Ушинського про те, що „якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна перше пізнати її також в усіх відношеннях” [9, с. 199]. У праці „Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології” вчений акцентував увагу на тому, „чи не можна в наше педагогічне мислення, яке щойно пробуджується, внести наскільки можливо точно й виразне розуміння тих психічних та психофізичних явищ, у галузі яких це мислення неминує має обернутися” [9, с. 210].

Зв'язок проблеми дослідження з науковими програмами і практичними завданнями визначається розробленням актуальних питань відповідно до науково-дослідної проблематики кафедри загальної та соціальної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка (тема „Філософсько-методологічні, соціально-педагогічні і організаційно-дидактичні засади підготовки сучасних фахівців в системі вищої школи”) та кафедри педагогіки і гендерної рівності Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (тема „Теоретико-методичні основи професійної підготовки фахівців в умовах реалізації ідей Болонської угоди”).

Аналіз останніх досліджень і публікацій за темою наукового пошуку засвідчує, що окремі аспекти окресленої проблеми дослідники вивчали в таких напрямках: культурологічний підхід в освіті (В. Гриньова, О. Жорнова, Л. Кондрацька, Н. Крилова, Л. Настенко, О. Олійник, О. Шевнюк та ін.); теоретичні засади культури мовлення педагогів (Н. Волкова, Т. Гришенкова, І. Зязюн, О. Ільїна, О. Кротова, Т. Новицька, Г. Сагач та ін.); культура мислення педагога (О. Беляєва, О. Булінін, Н. Максютя, О. Марченко, М. Меєрович, Л. Туріщева, О. Халабазур, Л. Шрагіна та ін.).

Проте незважаючи на вагомий результати наукових пошуків у цих напрямках, поза увагою дослідників залишаються важливі аспекти проблеми формування культури професійного мислення майбутніх педагогів, пов'язані з оволодінням молоді людиною мовленнєвою культурою. Зазначена проблема набуває особливої актуальності для класичних університетів, оскільки в них професійна теоретична і практична складові підготовки фахівців у галузі певної науки превалює над професійно-педагогічною.

Формулювання цілей статті. Мета нашого наукового пошуку полягає у теоретичному осмисленні сутності культури мовлення в контексті дослідження проблеми формування культури професійного мислення майбутніх педагогів. Відповідно до мети визначені завдання дослідження:

- у контексті формування культури професійного мислення майбутніх педагогів теоретично осмислити категоріальну сутність культури мовлення;
- змоделювати структуру культури мовлення педагога;

- визначити педагогічні умови формування культури професійного мовлення у процесі вивчення студентами педагогічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання взаємозв'язку мислення і мовлення, думки і слова цікавило А. Брушлинського, Г. Ващенко, Л. Виготського, А. Лурию, І. Огієнка, Ж. Піаже, Платона, В. Штерна та ін. Зокрема, у вирішенні цієї проблеми значний внесок зробив Л. Виготський, який обстоював думку, що слово так само відноситься до мовлення, як і до мислення. Дослідник зазначав, що „саме слово, являючи собою єдність звуку та значення, і містить в собі, як жива клітинка, в найпростішому вигляді всі основні властивості, притаманні мовленнєвому мисленню в цілому” [3, с. 10]. Аналізуючи значення слова у праці „Мышление и речь”, учений наголошував, що „значення слова рівнозначно може розглядатися і як явище, мовленнєве за своєю природою, і як явище, приналежне до мислення... Що воно являє собою? Мовлення чи мислення? Воно є мовлення і мислення одночасно, тому що воно є одиницею мовленнєвого мислення” [3, с. 13].

Погоджуючись з думкою видатного психолога, з'ясуємо сутність ключових понять „культура професійного мислення педагога” і „культура мовлення педагога” у їх взаємозв'язку. Предмет нашого дослідження – система формування культури професійного мислення майбутнього педагога в процесі вивчення педагогічних дисциплін у класичних університетах.

Під культурою професійного мислення педагога ми розуміємо інтегроване утворення, яке характеризує індивідуальні особливості його мислення, рівень мисленнєвої діяльності, ступінь розвитку різновидів і властивостей мислення, мистецтво оперування формами мислення та застосування мисленнєвих операцій, і є показником сформованості професійної культури педагога, його здатності пізнавати та перетворювати явища педагогічної дійсності. Сутність цього феномена пропонуємо розглядати на засадах комплексу методологічних підходів з погляду таких аспектів:

- культура професійного мислення педагога є результатом діяльності, її продуктом (характеризує сформованість цілісної системи професійних знань, умінь, навичок, установок, ціннісних орієнтацій, сукупності компетенцій педагога; свідчить про розвинутість теоретичного, практичного, аналітичного, критичного, словесно-логічного, творчого та інших видів мислення, а також вміння оперувати поняттями, правильно вибудовувати систему суджень і умовиводів тощо);

- культура професійного мислення педагога є певною якістю (виявляється в досягненні певного рівня професіоналізму, освіченості, вихованості; свідчить про духовне багатство вчителя, про витонченість, вишуканість, точність, красу, логічність висловлюваної ним думки, гнучкість, оперативність, критичність, креативність мислення тощо).

Культура професійного мислення педагога знаходить своє яскраве

вираження у культурі мовлення педагога. Разом з тим, на нашу думку, культура мовлення людини адекватно відображається в культурі її мислення („почувши сказане тобою, я розумію, як ти мислиш” ↔ „я зрозумію, як ти мислиш, почувши сказане тобою”).

Явищем, яке інтегрує найрізноманітніші аспекти людської діяльності і соціального буття, є мова. За визначенням Р. Немова, *мова* – система умовних символів, за допомогою яких передаються сполучення звуків, що мають для людей певне значення і смисл [6, с. 313].

Широке трактування цієї фундаментальної категорії знаходимо у працях І. Огієнка. Зокрема, у праці „Українська культура” він слушно акцентував на тому, що „мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – форма нашого життя, життя культурного й національного, форма національного організування” [7, с. 239]. Думка вченого про мову, її значущість спонукає до роздумів. За І. Огієнком, мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, певній традиції; це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного „Я” [7, с. 240].

Головною значущою одиницею мови, її найважливішою структурно-семантичною складовою є слово. Воно існує у двох формах: 1) зовнішньої, фонетичної (звук); 2) внутрішньої, семантичної (зміст). У слові закріплюються результати пізнавальної діяльності, воно слугує для вираження і передавання понять та уявлень, виявлення почуттів тощо. У навчально-виховному процесі багато важить слово педагога – слово сказане і слово почуте, слово написане й слово прочитане. Звідси – високі вимоги до мови педагога.

Влучною й точною в оціненні сили педагогічного слова є думка В. Сухомлинського, який вважав, що „слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність” [8, с. 160]. У праці „Слово про слово” він зауважував, що „і поведінка, і взаємини, і праця – все це залежить від складних процесів, що відбуваються в душі, найважливішим засобом впливу на яку є слово” [8, с. 160]. Вчений слушно наголошував, що “в руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент у руках музиканта, як фарба в руках живописця, як різець і мармур у руках скульптора. Як без скрипки немає музики, як без фарби й пензля – живопису, як без мармуру й різця – скульптори, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки” [8, с. 160].

Поділяючи точку зору вченого, зазначимо, що словниковий склад української мови вражає розмаїттям слів, серед яких маємо синоніми, антоніми, пароніми, омоніми, а також самостійні і загальноживані слова, професійну лексику і т. ін. Отож у процесі вивчення різних навчальних дисциплін (фізики, хімії, математики, географії та ін.) мова є тим могутнім засобом, який у вмілих руках педагога (вчителя, вихователя, викладача) здатний активізувати різні

сфери пізнання вихованця, його творчі здібності. Зовнішнім виявом мови, в процесі якого вона виконує своє комунікативне призначення, є мовлення. У визначенні сутності цього поняття, його функцій простежуються різні підходи дослідників.

Так, Р. Немов під мовленням розуміє сукупність умовних вимовлених або відтворених звуків, що мають той самий смисл і значення, що й відповідна система письмових знаків [6, с. 313]. Мовлення (за Н. Волковою) – процес добору і використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу; форма існування живої мови як особливого виду суспільної діяльності [2, с. 251].

Вимоги до комунікативних якостей мовлення педагога зумовлені передусім функціями, які воно виконує у навчально-виховному процесі. З позицій нашого дослідження заслуговує на увагу підхід Р. Немова. Вважаючи, що слово-поняття містить значно більше інформації, ніж може нести в собі просте поєднання звуків, вчений виокремлює такі головні функції мовлення: засіб спілкування (передавання інформації потребує певних мовних позначень, співвіднесення змісту з певним класом предметів і явищ, узагальнення й вираження змісту в слові-понятті); інструмент мислення (усі види мислення людини пов'язані з необхідністю певних мисленневих операцій, що супроводжуються посиленням мовнорухових імпульсів, а тому у розв'язанні інтелектуальних задач бере участь голосовий апарат людини) [6, с. 318-324].

З позицій культурологічного підходу мовлення педагога є проявом його цільових установок, індивідуальної творчості і гуманістичної спрямованості у професійній діяльності, поглядів, культурних вартостей. У цьому контексті йдеться про культуру мовлення педагога. Ми переконані в тому, що плекати у своїх вихованців трепетне, шанобливе, дбайливе ставлення до мови, як до живого організму, може лише педагог з високим рівнем мовленнєвої культури.

У наукових працях, довідковій і навчальній літературі зустрічаємо різні терміни „мовленнєва культура”, „культура мовлення”, „культура професійного мовлення” та ін.). Зокрема, під культурою мовлення розуміють:

- володіння нормами усного та писемного мовлення, тобто правилами вимови, наголосу, граматики та слововживання [1, с. 19];

- упорядковану сукупність нормативних мовленневих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови і мету спілкування [2, с. 127].

З погляду В. Буряка, культура мовлення виявляється як здатність викладача дотримуватися мовленнєвого етикету, вимови, як знання орфоепії (літературна вимова та наголос), як уміння переконувати, використовувати понятійний апарат того чи іншого напрямку науки чи явища [1, с. 19].

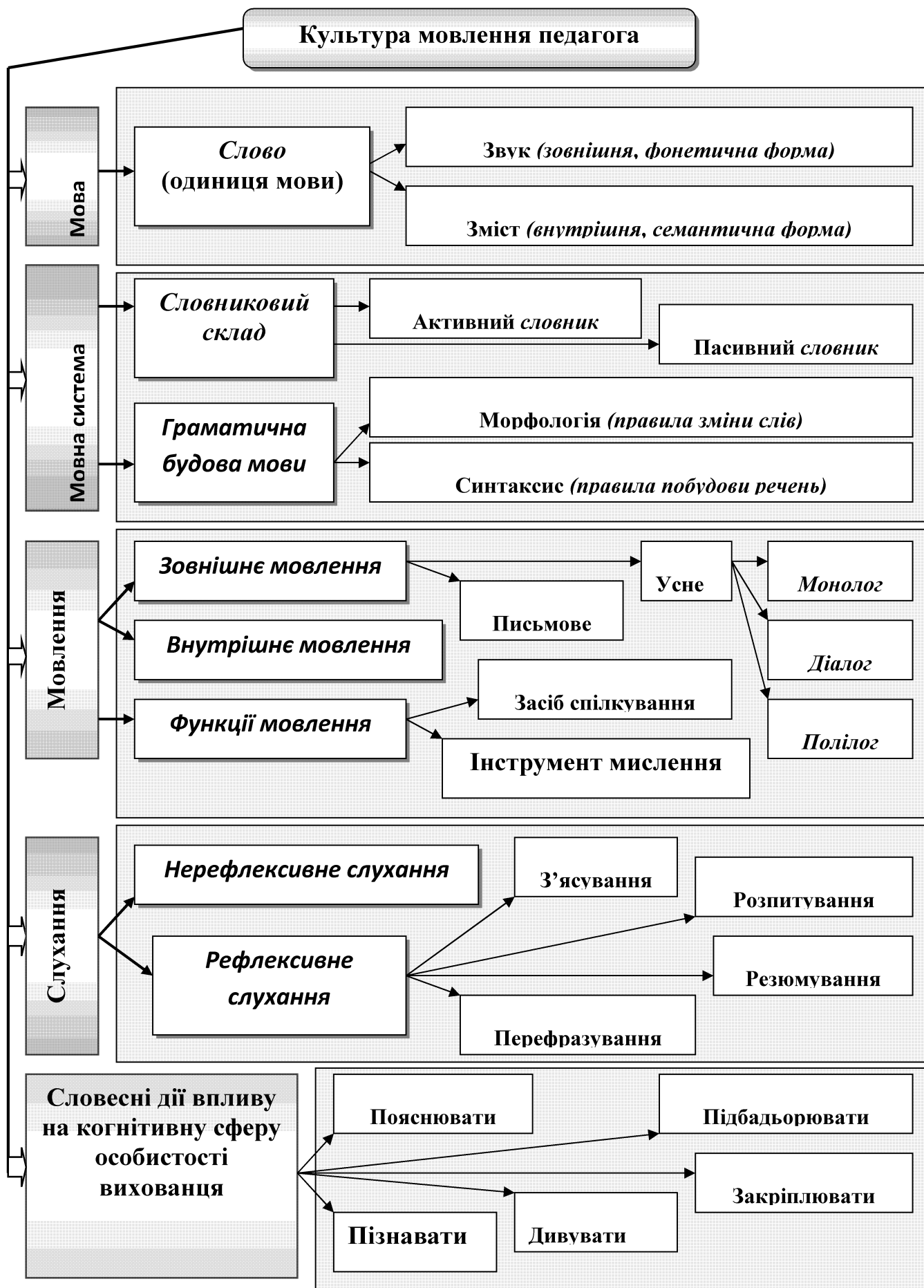

Рис. 1. Інтегрована модель культури мовлення педагога

О. Кретьова вважає, що культура професійного мовлення вчителя являє собою якість володіння літературною мовою, а також уміння використовувати мовне багатство та виражальні засоби в умовах професійно-педагогічного спілкування відповідно до мети й змісту мовлення, що визначається сучасним освітньо-виховним ідеалом [5, с. 10].

Діяльнісний аспект мови, що виявляється у спеціалізованому вживанні мовлення, характеризує мовленнєва діяльність суб'єктів педагогічної взаємодії. Її видами є говоріння і письмо, які забезпечують створення і передавання навчальної інформації у вигляді різних висловів (думки, судження, розповіді, повідомлення, запитання, відповіді, тез тощо). Два інших види мовленнєвої діяльності (слухання, читання) сприяють ефективному сприйняттю суб'єктами педагогічної взаємодії навчальної інформації, що передається. Отже, для педагога важливо не тільки гарно говорити, але й вміти слухати.

Формування культури мовлення студентів природничих факультетів під час вивчення педагогічних дисциплін забезпечують такі педагогічні умови:

- спрямованість на майбутню педагогічну діяльність;
- теоретичне осмислення сутності культури мовлення педагога;
- моделювання культурно-освітнього середовища;
- ґрунтовна теоретична і практична підготовка до педагогічної діяльності;
- активна науково-дослідницька діяльність студентів.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної у статті проблеми. Водночас зауважимо, що теоретичні й практичні засади окресленої проблеми, методики психолого-педагогічного діагностування сформованості культури мовлення педагога викладені нами в навчальному посібнику [4].

Перспективою подальших досліджень буде обґрунтування окреслених педагогічних умов, результатів психолого-педагогічного діагностування сформованості культури мовлення майбутніх педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буряк В. Викладач університету: вимоги до особистісних і професійних рис / В. Буряк // Вища школа. – 2010. – № 3-4. – С. 11-35.
2. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. / Н.П.Волкова. – К.: Академія, 2006. – 256 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С.Выготский. – М.: Лабиринт, 2008. – 352 с.
4. Ковальчук Л. Основи педагогічної майстерності: навч. посіб. / Л. Ковальчук. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 608 с.
5. Кретьова О.І. Формування культури професійного мовлення майбутніх учителів на основі системного підходу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04. „Теорія і методика професійної освіти” / О.І.Кретьова. – Кіровоград, 1998. – 20 с.

6. Немов Р.С. Психология: В 3 кн. – Кн. 1: Общие основы психологии учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Р.С.Немов. – 4-е изд. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 688 с.
7. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К.: Абрикос, 1991. – 272с.
8. Сухомлинський В.О. Слово про слово / В.О. Сухомлинський / Вибр. тв.: у 5 т. / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5 – 639 с. – С. 160-167.
9. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / Ушинський К.Д. / Вибр. пед. тв.: У 2 т. – Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки / Підгот. до друку Е.Д. Дніпров; за ред. О.І. Пискунова та ін. / К.Д. Ушинський. – К., 1983. – 486 с. – С. 192-471.